

Poznorimsko grobišče na Ptujskem gradu

Blagoj JEVREMOV, Marjana TOMANIČ JEVREMOV in Slavko CIGLENEČKI

Izvleček

V letih 1986–1988 so pri zaščitnem posegu na Ptujskem gradu izkopali sedem poznorimskih grobov. V njih so našli pridane, ki so deloma tipični za poznorimsko obdobje, in nekaj elementov (glavnika, srebrna spona in piramidalni obeški), ki v povezavi s proti severu ali jugu usmerjenimi grobovi kažejo na barbarske etnične drobce v rimski Petovionii. Nedvomno gre za posadko poznorimske trdnjave, ki je stala na izpostavljenem strateškem mestu. Grobovi predstavljajo le del poznorimskega grobišča, ki se je razprostiralo na Turnirskem prostoru.

UVOD

Grajski grič, ki se razteza nad starim mestnim jedrom Ptujja, je ena izmed redkih postojank, kjer so bile odkrite prazgodovinske naselbine (Korošec 1951, 5 ss.; Korošec 1965, 5 ss.; Klemenc 1950, 55; Gabrovec 1966, 174), zgodnjekrščanska bazilika s pribežališčem, poznoantična trdnjava (Klemenc 1950, 5 ss.), obsežna nekropola (Skrabar 1910, 119 ss.; Korošec 1947, 7 ss.; Korošec 1950, 5 ss.; Ivaniček 1951, 9 ss.; Tomanič-Jevremov 1974, 165; Tušek 1981, 13 ss.; Korošec 1981, 25 ss.) in zgodnesrednjeveški objekt, za katerega domnevajo, da pripada staroslovanskemu svetišču (Korošec 1948, 5 ss.; Korošec 1975, 119 ss.; Korošec 1979, 163). Na tem strateško izredno pomembnem področju, od koder so lahko nadzorovali prehod čez reko Dravo in ravnico daleč naokoli, pa ne zasledimo poselitev le v arheoloških obdobjih, ampak lahko spremljamo tudi celoten razvoj grajskih stavb.

Omenjene arheološke najdbe so bile odkrite na prostoru nekdanjega zahodnega predgradja gradu. Ravni plato, ki ga poznamo pod imenom "Turnirski prostor", se nahaja na zahodnem, nižjem delu grajskega griča. Danes je z vseh strani obdan z obzidjem in vanj vpetimi grajskimi stavbami. Po celi severni strani se razteza mogočna grajska kašča, imenovana "žitnica", na zahodni strani je "stari stolp" s pravokotnim tlorisom, ki ga uvrščajo v zgodnjo romaniko ali celo v predromanski čas (Stopar 1977, 64 ss.; Stopar 1990, 102), na južni strani pa sta stolpa s pravokotnim in okroglim tlorisom.

Nekropolo, na kateri je bilo doslej raziskanih in odkritih štiristosedemindvajset skeletnih grobov, so

Abstract

The contribution analyses the Late Roman cemetery, which was discovered on the tournament ground of Ptuj Castle during rescue excavations in 1986–1988. Seven of the 13 excavated graves were accompanied by grave goods. This cemetery can be well classified to the end of the 4th and the beginning of the 5th Centuries, whilst certain elements indicate a barbarian presence.

izkopavali v letih 1909 (Skrabar 1910, 119 ss.; Korošec 1947, 7 ss.), 1946/47 (Korošec 1950, 5 ss.; Ivaniček 1951, 9 ss.), 1971 (Tomanič-Jevremov 1974, 165), 1978 (Tušek 1981, 13 ss.), 1979 (Korošec 1981, 25 ss.) ter pozneje v letih 1986–1988.

ZAŠČITNO IZKOPAVANJE

Zadnja zaščitna izkopavanja, do katerih je prišlo šele potem, ko so del zemljišča že uničili s strojnim izkopom, so bila opravljena na severnem delu Turnirskega prostora. Pokrajinski muzej Ptuj je namreč v novembru leta 1986, zaradi izvedbe drenažnih del, pri gradbenem podjetju naročil pribl. 12 m globok in pribl. 4–6 m širok strojni izkop po celi dolžini južne stene kašče.¹ Do ustavitve strojnega izkopa so že izkopali tako širok jarek v dolžini 30–40 m, ter ponekod v globino do 5 m. Medtem ko so zahodni del zemljišča v dolžini pribl. 25 m popolnoma uničili,² pa je muzej že 19. novembra 1986 na preostalem neprekopanem ali delno prekopanem zemljišču pričel z zaščitnimi izkopavanji, ki so pod vodstvom Blagoja Jevremova in Marjane Tomanič-Jevremov potekala s prekinitvami vse do 19. oktobra 1988.³ V tem času je bilo izkopno polje raziskano v določeno širino in v dolžini 50 m. Ob južni steni kašče je bil zaradi varnosti stavbe puščen meter širok blok. Na sredini izkopišča sta bili – da bi ugotovili rob izkopavanj iz let 1946/47 in plasti v neprekopanem bloku ob južni steni kašče – izkopani 1,5 m široki in do 2 m dolgi sondi. Izkopno polje je bilo raziskano le v globino 5 m, saj so v aprilu leta 1989 strojno izkopali jarek do globine 11,70 m. Tako ni bilo mogoče raziskati spodnjih prazgodovinskih pla-

sti. Po pripovedovanju prisotnih, ki so občasno spremljali strojni izkop, sta bili pod raziskano površino še dve kulturni plasti, debeli do 0,20 m, ločeni z 0,40 m debelo plastjo rumene peščene ilovice.⁴

Pri izkopavanjih je bilo ugotovljeno, da je nekoč ob južni steni kašče potekal do 2 m širok in do 4 m globok jarek in da plasti močno padajo proti severu. V zgornjih plasteh so bile na vzhodni strani izkopišča ruševine zidu, morda od manjše srednjeveške stavbe, zahodno od nje pa do 4,20 m širok jarek, ki je potekal po celi širini izkopnega polja in se je na severni in južni strani raztezal zunaj izkopišča. Raziskan je bil le do globine 6 m in zasut z mešano plastjo, v kateri so bile najdbe od prazgodovine do visokega srednjega veka, pa tudi antični postament, sezidan iz oblic, vezanih z malto. Morda sodita oba omenjena objekta k obrambnemu sistemu gradu.

V antični plasti, ki je ponekod segala preko globine treh metrov, je bilo med drugim odkritih več obdelanih kamnitih spomenikov, med njimi trije nagrobniki, na globini 2,28-2,66 m merjeno od površine, pa pet slovanskih skeletnih grobov (št. 408, 409, 411-413). Skoraj na sredini izkopnega polja je bilo na severni strani, na globini 2,74-2,92 m merjeno od površine, odkrito 1,45 x 0,90 m veliko polkrožno ognjišče z 0,40 m širokim obodom, sestavljenim iz vrste neobdelanih marmornih in peščenih kamnov, med katerimi je bila žganina, pepel in ožgana ilovica. Zahodneje, ob južnem profilu, na globini pribl. 3-3,40 m merjeno od površine, je bil do 1 m visok zid, sezidan iz oblic in kosov opeke, vezanih z malto. Odkrit je bil le v dolžino 5 m in širino 0,90 m. Na vzhodnem delu, kjer je bil po vsej verjetnosti vogal stavbe, pa v širino 1,20 m. Zid je potekal v smeri V-Z in se na jugu širil zunaj izkopnega polja. Na dnu zidu, ki je segal v prazgodovinsko plast, je bila nametana antična opeka, v njegovih temeljih pa odkrite lobanjske kosti groba 419.

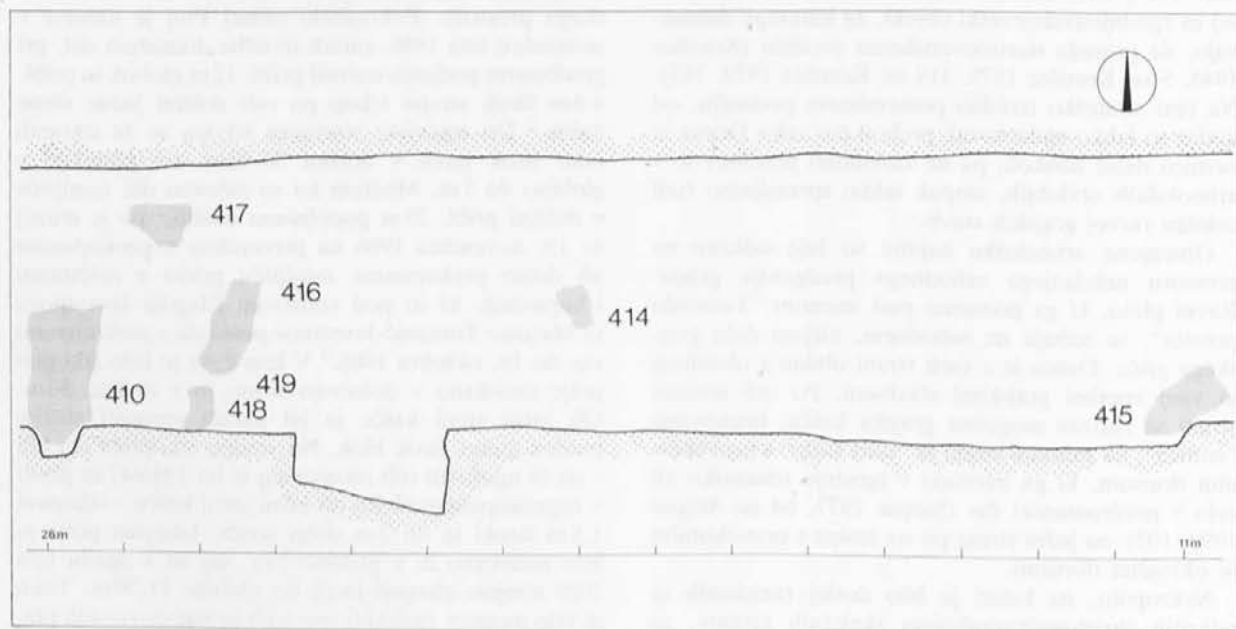
vinsko plast, je bila nametana antična opeka, v njegovih temeljih pa odkrite lobanjske kosti groba 419.

V prazgodovinski plasti, ki se je na nekaterih mestih pričela že v globini 2,50 m, so bili na zahodnem delu izkopnega polja odkriti sledovi treh latenskih lončarskih peči, okroglih kupolastih oblik, povsem spodaj pa sledovi naselbin iz neo-eneolitnega obdobja in bronaste dobe. Tu je bilo tudi trinajst jam za stojke, globokih od 0,20-1,35 m. Sledile so smeri V-Z, in sicer v razdalji pribl. 1 metra.

V vzhodnem delu izkopnega polja je bilo v prazgodovinsko plast ali v plast rumene peščene ilovice vkopanih še sedem poznorimskih skeletnih grobov, ki so predmet naše obravnave (sl. 1).⁵ Grobovi so bili odkriti na globini 2,96-3,74 m, merjeno od površine. Nekatere so uničili in poškodovali s poznejšimi gradnjami ali posegi v zemljišče. Tako so grob 419 uničili pri gradnji zidu, grob 417 pri kopanju jarka, ki je potekal ob južni steni kašče, s katerim so poškodovali tudi grob 416. Grobne jame so bile pravokotno oblikovane in praviloma ožje pri glavi. Navadno niso bile obložene. Izjema je le grob 418, pri katerem je bila grobna jama v zgornjem delu obložena s poševno položenimi oblicami, ki so delno prekrivale tudi glavo okostja. Dno grobne jame se je pri dveh grobovih spuščalo, pri štirih pa dvigovalo proti zgornjemu delu. Tako je bila grobna jama pri grobu 415 pri glavi nižja za 0,14 m, pri grobovih 410 in 418 pa višja za 0,20 m. V njih so ležala okostja na hrbtu v iztegnjeni legi. Pri grobovih 415 in 418 sta bili roki iztegnjeni ob telesu, pri grobu 410 je bila leva roka položena pravokotno, desna pa poševno na trebuh in pri grobu 416 leva roka poševno položena na prsi. Pri drugih grobovih lege rok ni bilo mogoče ugotoviti. Tudi usmerjenost grobov je bila različna.

Sl. 1: Ptujski grad, Turnirski prostor. Poznoantični grobovi ob žitnici iz 1986 in 1988.

Abb. 1: Ptujski grad, Turnirski prostor. Spätromische Gräber am Getreidespeicher von 1986 und 1988.

OPIS GROBOV IN PRIDATKOV⁶

Grob 410. Grobna jama: pravokotna, vkopana v rumeno ilovico; glob. 2,96 m pri glavi, 3,16 m pri nogah; ohranjena v dolž. 1,85 m, v sp. delu poškodovana z vkopom; šir. do 0,86 m, pri glavi 0,35 m.

Okostje: smer 190⁰ odkl. od S; dobro ohranjeno; dolž. 1,62 m; glava ležala na levem licu; leva roka pravokotno, desna poševno položena na trebuh; nogi iztegnjeni.

Pridatki: glavnik – ob levem stopalu.

1. Glavnik, enoreden, koščen, z bronastimi zakovicami, okrašen, nekoliko poškodovan; vel.: dolž. 9,7 cm, šir. 7,1 cm.; Inv. št. S 1.381 (t. 1: 1).

Grob 414. Grobna jama: pravokotna, vkopana v rumeno-rjavo ilovico; glob. 3,17 m pri glavi, 3,23 m v sredini; ohranjena v dolž. 0,55 m in šir. do 0,43 m, pri glavi 0,28 m.

Okostje: smer 140⁰ odkl. od S; otrok; ohranjena zgornja tretjina okostja v dolž. 0,43 m. Kostni premaknjene iz prvotne lege.

Pridatki: steklene jagode, ki sestavljajo ogrlico – ob lobanji, pod njo in med rebri.

1. Jagode, steklene, različnih barv in oblik; vel.: dolž. od 0,3 do 0,6 cm; jagode rjave barve so razpadle; Inv. št. S 1.382 (t. 1: 1).

Grob 415. Grobna jama: pravokotna, vkopana v rumeno pečeno ilovico; glob. 3,74 m pri glavi, 3,60 m pri nogah; ohranjena v dolž. 1,08 m in šir. do 0,53 m, pri glavi zožena. Širino nemogoče določiti – jama segala izven izkopenega polja.

Okostje: smer 242⁰ odkl. od S; otrok; dobro ohranjeno; dolž. 0,85 m. Glava blago na levo, roki iztegnjeni ob telesu, kosti dlani niso ohranjene, nogi iztegnjeni.

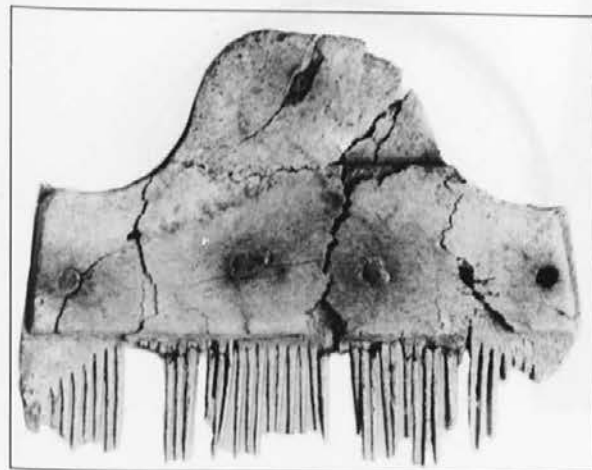
Pridatki: glavnik – na desni strani glave; ogrlica – okrog vratu; spona – med kolena; dva kresilna kamna – ob desni strani medenice.

1. Ogrlica, sestavljena iz: treh piramidalnih koščenih obeskov, okrašenih; vel.: dolž. 3,5 cm (2 poškodovana); enega ploščatega koščenega obeska, s prevleko bele barve na eni površini; vel.: 1,6x1,2 cm; dveh podolgovatih koščenih obeskov, s prevleko črne barve na površini; vel.: dolž. 1,9 cm in 2,4 cm; enega podolgovatega obeska iz jantarja; vel.: dolž. 2,9 cm, deb. 0,7 cm; petih različno oblikovanih raznobarnih jagod iz stekla ali steklene paste; vel.: pr. pribl. 1 cm, viš. različna; Inv. št. S 1.384 (t. 2: 1; sl. 5).

2. Glavnik, koščen, dvoreden, z bronastimi zakovicami, shranjen v koščenem etuiju, spetem z bronastimi zakovicami, glavnik in etui okrašen; vel.: glavnik – dolž. 9,5 cm, šir. 4,6 cm; etui – dolž. 12,29 cm, šir. 5,4 cm; Inv. št. S 1.383 (t. 2: 2; sl. 3).

Sl. 2: Ptujski grad, Turnirski prostor. Prednja stran koščenega glavnika iz groba št. 416.

Abb. 2: Ptujski grad, Turnirski prostor. Vorderseite des Knochenkammes aus Grab 416.

3. Spona, srebrna, z ovalnim okovom; vel.: dolž. 2,2 cm, šir. 1,5 cm; Inv. št. S 1.385 (t. 2: 3; sl. 5).

4. Kresilni kamen, odbitek; vel.: dolž. 2 cm, šir. 1,8 cm, deb. 1 cm; Inv. št. S 1.386 (t. 2: 4).

5. Kresilni kamen, odbitek; vel.: dolž. 2,8 cm, šir. 1 cm, deb. 0,6 cm. Inv. št. S 1.386 (t. 2: 5).

Grob 416. Grobna jama: pravokotna, vkopana v temno ilovico; glob. 3,64 m v zg. delu in 3,44 m v sp. delu. Ohranjena v dolž. 1,43 m in šir. 0,62 m v sp. in 0,47 v zg. delu. Na levi in desni strani večja oblika, na desni kosi rimske opeke.

Okostje: smer 26⁰ odkl. od S; brez glave in zg. dela trupa; ohranjeno v dolž. 1,10 m. Leva roka poševno položena na prsi, desna manjka, nogi iztegnjeni. Okostje poškodovano z jarkom, ki poteka ob južni steni kašče.

Pridatki: glavnik – med stegenicama; dve zapestnici – na levi roki; novec – med roko in medenico.

1. Glavnik, koščen, enoreden, z bronastimi zakovicami; vel.: dolž. 9,47 cm, šir. 7,2 cm; Inv. št. S 1.387 (t. 1: 1; sl. 2).

2. Zapestnica, bronasta, nesklenjena, konca okrašena; vel.: 6,3x6,35 cm; Inv. št. S 1.389 (t. 1: 2; sl. 4).

3. Zapestnica, bronasta, nesklenjena, konca okrašena; vel.: 6,6x5,9 cm; Inv. št. S 1.389 (t. 1: 3; sl. 4).

4. Novc, bronast, nedoločljiv; 1. ali 2. st.; Inv. št. N 4.974 (t. 1: 4). V zasipu groba: igla lasnica, koščena, glavica okrašena; vel.: dolž. 5,27 cm; Inv. št. S 1.389 (t. 1: 5).

Grob 417. Grobna jama: vkopana v temno ilovico, glob. 3,70 m; ohranjena le v dolž. 0,27-0,55 m in šir. od 0,52-0,75 m. Na severni strani poškodovana z vkopom, ki poteka ob južni steni kašče.

Okostje: zdrobljena lobanja.

Pridatki: brez pridatkov.

Grob 418. Grobna jama: pravokotna, vkopana v temno ilovico; glob. 3,20 m pri glavi, 3,46 m pri nogah; ohranjena v dolž. 0,60 m in šir. 0,35 m pri nogah in 0,25 m pri glavi. Na zgornjem delu in levi strani je obložena s poševno položenimi oblicami, ki delno prekrivajo tudi lobanjo.

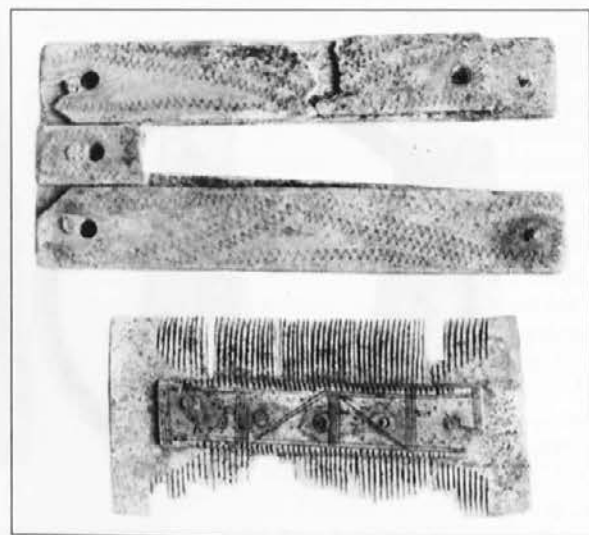
Okostje: smer 198⁰ odkl. od S; otrok; ohranjeno v dolž. 0,53 m, pod kolena uničeno; roki iztegnjeni ob telesu, nogi iztegnjeni.

Pridatki: steklene jagode – okrog vratu in pod lobanjo, sestavljale so ogrlico; tri zapestnice – dve na levi roki in ena na desni; dva uhana – na levi strani lobanje; novec – v ustih.

1. Uhan, iz bronaste žice, s stožčastim bronastim obeskom; vel.: pr. žice 0,12 cm, pr. uhana 2,1x1,75 cm, dolž. obeska 2,5 cm; Inv. št. S 1.393 (t. 2: 1).

Sl. 3: Ptujski grad, Turnirski prostor. Etui in koščeni glavnik iz groba št. 415.

Abb. 3: Ptujski grad, Turnirski prostor. Zweireihiger Knochenkamm und das Etui aus Grab 415.

2. Obesek, bronast, stožčast, fragmentiran, enako oblikovan kot št. 1, del enakega uhana; vel.: dolž. 2,5 cm; Inv. št. S 1.393 (t. 2: 2).

3. Ogrlica, sestavljena iz 29 steklenih jagod in jagod iz steklene paste, različnih barv in oblik; vel.: pr. od 0,4 cm do 0,6 cm, podolgovate dolž. 1,2 cm. Jagode iz rumenorjavega stekla so večinoma razpadle; Inv. št. S 1.390 (t. 2: 3).

4. Novec, bronast, nedoločljiv; 2. pol. 3. st.; Inv. št. N 4.975 (t. 2: 4).

5. Zapestnica, bronasta, nesklenjena; vel.: 3,9 x 4 cm; Inv. št. S 1.391 (t. 2: 6).

6. Zapestnica, bronasta, konca presegajoča, eden okrašen; vel.: 3,6 x 4 cm; Inv. št. S 1.391 (t. 2: 5).

7. Zapestnica, bronasta, konca presegajoča, okrašena s sodčasto jagodo; vel.: 3,9 x 4,3 cm; Inv. št. S 1.392 (t. 2: 7).

Grob 419. Uničen ob gradnji zidu. Pod temeljni zidu, v plasti sivorjave ilovice, glob. 3,58 m, dva kosa lobanje v drugotni legi.

ANALIZA GRADIVA

Ker izkopano gradivo ni povsem običajno, je smiselno nekoliko podrobneje osvetliti posamezne predmete. Med sicer tipičnimi poznorimskimi elementi je nekaj takih, ki zaslužijo posebno pozornost in opozarjajo na prisotnost tujih etničnih skupin.

Srebrna spona iz groba 415 sodi po obliki v sicer zelo razširjen tip poznorimskih spon z ovalnim okovom, vendar izstopa zaradi snovi, iz katere je narejena, pa tudi zaradi velikosti in mesta najdbe v grobu. Veliko skupino podobnih bronastih spon je Keller opredelil na osnovi dobro datiranih grobnih celot na Bavarskem v čas med 340 in 380 (Keller 1971, 58 s; prim. tudi pri Vuga 1985, 238 ss). Vendar v našem primeru ne gre za pasno spono, ki naj bi držala običajno 2,9 do 3,9 cm širok usnjen pas; njene dimenzije so mnogo manjše. Ker je ležala ob levem kolenu, bi smeli pomisliti na spono, ki je pritrjevala obuvale, trak pri obleki ali – kar se zdi najverjetneje – pri nogavici. Te so v gradivu vse do konca 4. st. domala neznane, pojavljajo pa se pogosto v noši barbarov

(prim. pri Christlein 1978, 81). Glede na funkcijo bi sponi smeli pripisati poznejši nastanek, torej prej prvo polovico 5. kot pa konec 4. st.

Bronaste zapestnice so bile najdene v dveh grobovih: tri v grobu 418, dve pa v grobu 416. Najenostavnejša (grob 418, t. 2: 6) ima neornamentirane razširjene zaključke in kot taka ni posebej značilna. Zanimivejša je tista, pri kateri so zaključki oblikovani v podobi kačje glave (grob 418, t. 2: 5). Je zelo stilizirana, glava pa nakazana le z razširitvijo in nekaj prečnimi zarezami na robu. Glede na pogosto pojavljanje, je bil ta tip velikokrat obravnavan in okvirno sodi v drugo polovico 4. st. (Alföldi 1957, 419; Keller 1971, 94 ss). V slovenskem prostoru jih je doslej najceloviteje predstavil Pahič pri obravnavi grobišča na Brinjevi gori (Pahič 1969, 248).

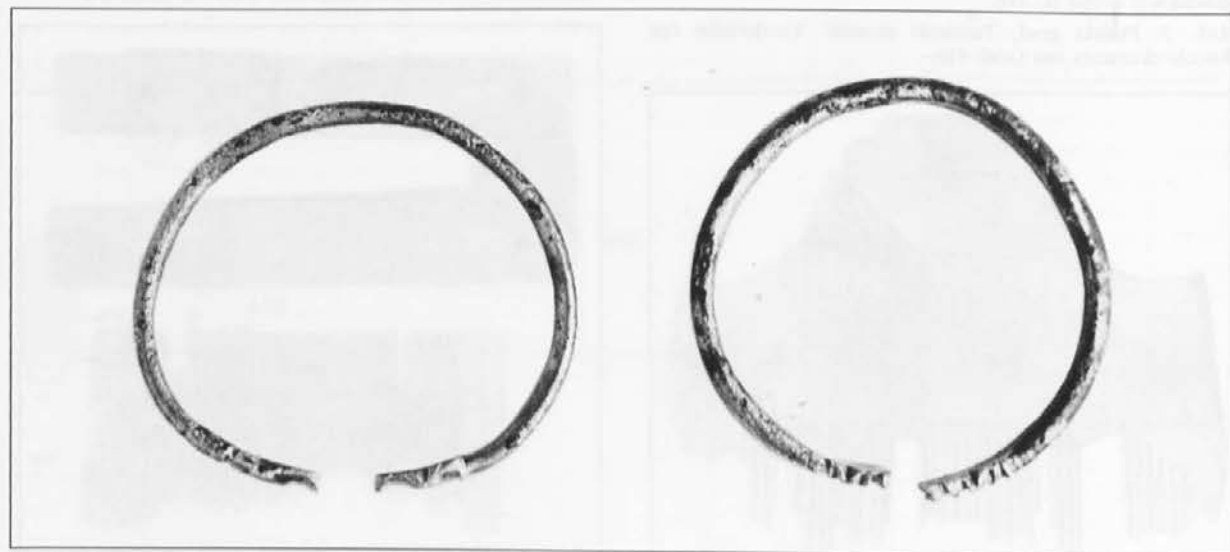
Zapestnica iz groba 416 ima zaključke v podobi ovnove glave (t. 1: 3). Podobna je bila odkrita na grobišču Mauer an der Url-Süd, sicer pa so bile večkrat najdene v panonskem prostoru (Pollak 1988, 179). Grobni pridatki jih časovno dobro opredeljujejo v Ságvárju, in sicer v grobu 27 (tu je bil pridan novec, datiran v leta 361-363) in v grobovih 140 in 149 (Burger 1966, 102, 113, 114). V zadnjem je bil novec tipa *Securitas Rei publicae*. Okvirno je avtorica zapestnice datirala v tretjo četrtino 4. st. (Burger 1966, 146). Okviren začetek uporabe pa opredeljujejo novci v grobu 102 grobišča Keszthely-Dobogó v sredino 4. st. (Sági 1981, 65, Abb. 49).

Tretji tip zapestnic s sodčasto jagodo na koncih je zastopan le z enim primerkom (grob 418, t. 2: 7). V poznorimskih grobovih se pojavlja skupaj s prej omenjenima tipoma zapestnic v drugi polovici 4. st.

Zadnja na grobišču odkrita različica zapestnice ima odebeljene in narebrene zaključke, čez rebra pa je vrezan znak v obliki črke X (grob 416, t. 1: 2). Pollak uvršča te zapestnice v Spodnji Avstriji v fazo A, ki jo z dobro datiranimi najdbami opredeljuje v čas od

Sl. 4: Ptujski grad, Turnirski prostor. Bronasti zapestnici iz groba št. 416.

Abb. 4: Ptujski grad, Turnirski prostor. Armreifen aus Grab 416.

druge četrtine 4. st. do valentinijanskega obdobja (Pollak 1992, 250 ss).

Uhana iz groba 418 sta tipičen poznorimski izdelek iz obsežnega spektra uhanov z različnimi obeski. Datirati jih je v grobem mogoče v drugo polovico 4. st. (Keller 1971, 84; Vágó, Bóna 1976, Taf. 40). Kot dobro analogijo lahko navedemo grob znotraj poznorimske utrdbe na Kuzelinu, najdišču na vzhodnem delu Medvednice, v katerem pridani novec Valentinijana predstavlja *terminus ante quem non* (Sokol 1986, 112, sl. 79: 160,161).

V treh grobovih imamo kar tri vrste različnih koščeni glavnikov. Prva dva sodita k trodelnim enovrstnim glavnikom s pravokotnim držajem in polkrožnim podaljškom (Thomas 1960, 104, tip III).

Najenostavnejša in najzanimivejša hkrati je varianta glavnika iz groba 416 (*t. 1: 1*). To je grobo izdelan glavnik s polkrožnim držajem na pravokotni osnovi. Spominja na glavnik kulture Sîntana de Mureş – Černjahovo in je za Slovenijo izjemen (prim. pri Nikitina 1969, sl. 10 in 11). Po razvrstitvi Thomasove sodi v tip III, varianta 2 (Thomas 1960, 106 ss), domnevno tipološko najstarejše primerke znotraj tipa III. Temu primeru se zelo približuje enostavnejši izmed treh glavnikov z najdišča Predjama. Druži ju tudi neokrašenost (Korošec 1982, 90).

Kvalitetneje je izdelan glavnik iz groba 410, ker je natančneje izrezan in skrbneje obdelan, povrhu pa še okrašen s številnimi krožci s piko (*t. 1: 1*). Po razdelitvi Thomasove bi sodil v tip III, varianta 1. Posebno pogosti so v Podonavju neokrašeni primerki tipa III, ki v srednjeevropskem prostoru sicer obstojajo, vendar so redkejši kot okrašeni. Glede na dosedanje zaključene najdbe jih je mogoče datirati v čas okoli 400 in na začetek 5. st. Posamezni primeri variante 1 se pojavljajo še v poznem 5. st., izredno pozne forme

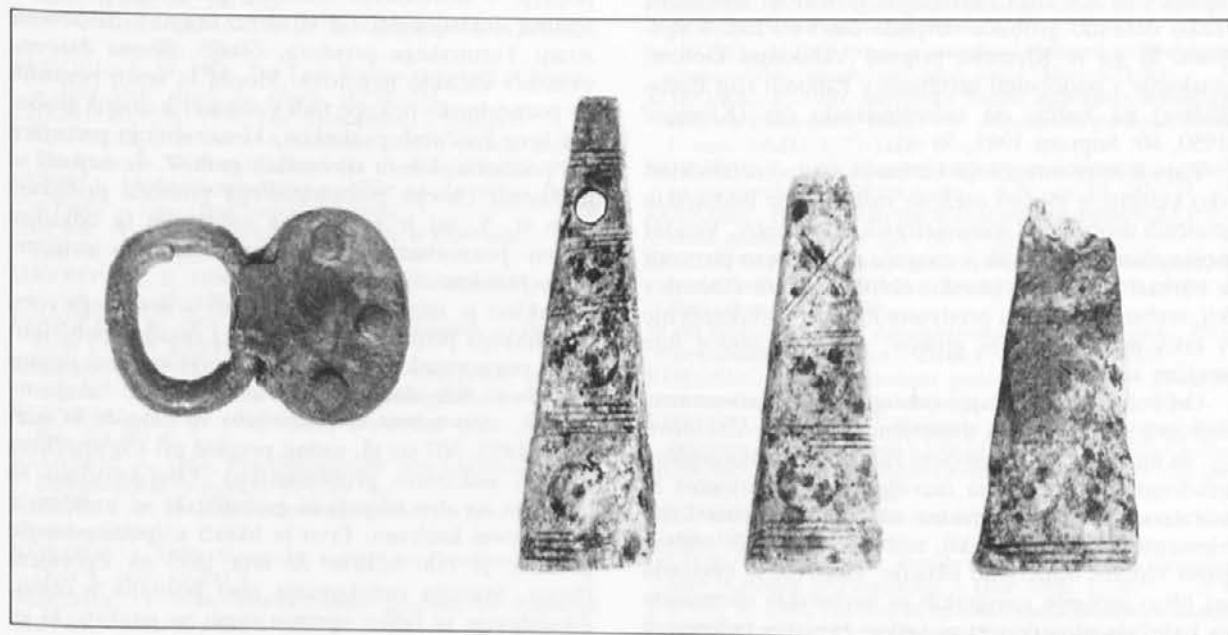
tipa III trajajo v srednjeevropskem prostoru do 6. st. (Thomas 1960, 109 ss). Že dolgo razpravljajo o izvoru in nosilcih glavnikov s pravokotno osnovo in polkrožnim zaključkom. Večina domneva, da izvirajo z vzhoda, in jih povezuje s premiki Gotov, vendar se oprenejši ne opredeljujejo tako določno (Thomas 1960, 114). Tipološko najstarejši primerki so nedvomno iz južnoruskega prostora. Posebej na Madžarskem je bila razprava o njihovem izvoru v polpreteklem obdobju živahna (prim. pri Vágó, Bóna 1976, 198 ss). Pri tem je potrebno poudariti, da je danes morda še vedno premalo odločilnih elementov, ki bi dokončno odpravili vse nejasnosti, predvsem pa je bil pri večini premalo upoštevan celosten pristop pri obravnavi grobišč, kjer so jih našli.

Tretji glavnik sodi v skupino provincialnorimskih dvovrstnih glavnikov z ravnimi ali profiliranimi ožjimi stranicami, ki se pojavljajo med grobnimi najdbami od konca 4. st. dalje (*t. 2: 2*). Naš primerek je značilen predstavnik enostavnega tipa s skromnim okrasom diagonalnih linij na eni strani. Zato pa je bogateje okrašen etui, ki ima na obeh straneh več linij valovnic. Časovno je predhodnik glavniku, ki je bil odkrit na grobišču Zgornji Breg in ima lepo okrašene ožje stranice (Korošec 1980, 48; Ciglencečki 1993, 507).

Posebnost v slovenskem poznorimskem gradivu predstavljajo trije koščeni piramidalni obeski, okrašeni z diagonalnimi črtami in krožci s piko (grob 415, *t. 2: 1*). V njih je mogoče prepoznati obeske v obliki Herkulovega ali Donarjevega kija, kot jih je opredelil Werner v svoji študiji leta 1964 (Werner 1964, 176 ss). V njej je pokazal simboliko teh predmetov od Herkulovega kija do zelo razširjenih primerov transformacije motiva v Donarjev kij in opozoril na dejstvo, da je mogoče večino koščeni obeskov pripisati Germanom.

Sl. 5: Ptujski grad, Turnirski prostor. Srebrna spona in trije koščeni obeski iz groba št. 415.

Abb. 5: Ptujski grad, Turnirski prostor. Silberschnalle und drei Knochenanhänger aus Grab 415.

Salamon in Barkóczy pravita, da je takšen obesek tuj rimskemu okolju (Salamon, Barkóczy 1971, 57). Na grobišču Csákvár so preprosti grobovi z jamo – v kakršnem je bil najden – značilni za tuje prebivalstvo. Vágó in Bóna zastopata tezo o rimskem izročilu (Vágó, Bóna 1976, 201). Podoben osamljen primer koščenega prizmatičnega obeska je bil najden tudi na največjem slovenskem grobišču iz časa preseljevanja narodov v Kranju. V. Stare ga je opredelila kot koščeno stožčasto utež, okrašeno z vrezanimi koncentričnimi krogi s piko (Stare 1980, 68, gr. 243, št. 4). Nedvomno gre za istoveten obesek, ki ga pridani predmeti (predvsem obe S-fibuli in ogrlica) označujejo kot ženski pridatek. Kot kaže že Wernerjeva študija, so bili ti obeski značilni vse do 7. st.

Koščena igla iz groba 416 je bila najdena v sipu. Časovni razpon tovrstnih predmetov je velik, ugotovljena lega v grobu pa kaže na naknadno uporabo. Vendar poznamo primere, ko je koščena igla predstavljala sestavni del poznorimske grobne celote (prim. pri Kloiber 1962, 51, Taf. 19: 4, grob 62 I alt). Tudi v Sloveniji so bile v nekaj primerih najdene v mlajših grobovih, tako da bi obravnavana igla utegnila pripadati še grobni celoti (Dular 1979, 278).

Posamezne jagode ogrlice se dobro vključujejo v splošno sliko dosedaj znanih tipov, uporabljenih v poznorimskem obdobju. Ni pa nobenih značilnejših elementov, ki bi zoževali časovni razpon grobov, v katerih so bile najdene (Keller 1971, 87 ss; Vágó, Bóna 1976, 191; Bertonec-Kučar 1979, 254 ss).

POIZKUS INTERPRETACIJE GROBIŠČA

Grobišče bi smeli – glede na zgoraj opravljene primerjave – datirati v drugo polovico 4. in začetek 5. st. Če dopustimo možnost, da so nekatere predmete uporabljali pozneje, se datacija zoži na čas zadnje četrtine 4. in na začetek 5. st., torej dokaj ostro omejen časovni horizont, ki se presenetljivo dobro ujema tudi z v virih omenjenim prihodom federatov. Tako datirano grobišče sovпада časovno tudi s stolpom, ki ga je Klemenc pripisal Vzhodnim Gotom, analogije s podobnimi utrdami v Panoniji (tip Budakalász) pa kažejo na valentinijanski čas (Klemenc 1950, 80; Soproni 1985, 36 ss).

Zaradi hitre integracije barbarov v provincialnorimsko kulturo je močno oteženo razlikovanje barbarskih etničnih drobcev od romaniziranih domačinov. Vendar pojav elementov, ki jih je mogoče nedvoumno povezati z barbari (glavnika, obeski, oblikovani kot Donarjev kij, srebrna spona) in predvsem njihovo osredotočenje v tako majhni skupini grobov, nakazuje obstoj tuje etnične skupine.

Od romanskih običajev odstopa tudi južno-severna oziroma severno-južna usmerjenost grobov. Zanimivo je, da ima prav grob s povsem značilnim poznorimskim gradivom (418) povsem razvidno J-S usmerjenost in obratno, grob 415 z dvema značilnima barbarskima elementoma (Donarjev kij, srebrna spona), še najbolj proti vzhodu usmerjeno okostje. Dejstvo, ki opozarja na hitro mešanje romanskih in barbarskih elementov in kaže, da usmerjenost ni vedno zanesljiv pokazatelj

etnosa (Vágó, Bóna 1976, 175 ss).

Skupino bi bilo teoretično mogoče pripisati skupini barbarov, ki se je v navezi z Goti pod Alakom in Safrakom udinjala v rimski službi (prim. pri Klemenc 1950, 61; Várady 1969, 375 ss). Posredno potrjuje to domnevo strateška pomembnost mesta, saj so bili federati tudi sicer razvrščeni vzdolž limesa oziroma važnejših obrambnih linij (glej pregled problematike pri Soproni 1985, 86 ss). Na Ptujju bo za natančnejšo etnično določitev pokopanih potrebna celovita revizija starega gradiva, kakor tudi obdelava še neobjavljenih ptujskih poznorimskih grobišč. Arheološkim analizam bo potrebno pridružiti še antropološko analizo.

Zaradi več v različnih obdobjih izvedenih izkopavanj in različno objavljenega gradiva, je danes težko podati zanesljivo podobo poznorimskega grobišča s Turnirskega prostora. Skušali bomo zato opozoriti na grobove, ki bi morebiti sodili h grobišču, katerega del predstavljamo. Že leta 1947 so ob jugozahodnem vogalu poznoantične trdnjave izkopali otroški grob (Klemenc 1950, 29, t. 12: sl. 1, ris. 27; Korošec 1950, 212). Klemenc ugotavlja, da je bil ta vkopan takrat, ko je bila trdnjava že zgrajena. Podatek posredno prispeva k časovni določitvi trdnjave, ki jo je Klemenc sicer povsem neosnovano, zgolj na osnovi splošnih zgodovinskih podatkov, datiral v čas Vzhodnih Gotov. Temu grobišču bi smeli pripisati tudi grob št. 5 z bronasto ovratnico in na njej nanizanimi različnimi prstani, znan že iz Skrabarjevega izkopavanja leta 1909. Kot slovanskega ga je objavil Korošec, pozneje pa ga je izdvojila P. Korošec in opozorila na starejši značaj izkopane okrasja (Korošec 1968, 287 ss). Prav tako sodita morda v to skupino pokopov grobova št. 86 in 87. Poleg fragmentov bojnega noža sta vsebovala še ovalno železno spono (Korošec 1972, 14). Pri novejših izkopavanjih na vrhu platoja je bil odkrit dvojni grob, označen s št. 379 in 380. V prvem so poleg železnega noža našli še kresilo, tri kremence in bronast obroč (Tomanič-Jevremov 1993, 584 s in 591). Zaradi predmetov, ki se v enakih kontekstih pojavljajo pozneje v slovanskem obdobju, predvsem pa zaradi njihove oddaljenosti od strnjene skupine na severni strani Turnirskega prostora, ostaja njihova časovna uvrstitev začasno negotova. Morda bi smeli pomisliti na poznorimske pokoje tudi v nekaterih drugih grobovih brez značilnih pridatkov, ki označujejo precejšen del poznorimskih in slovanskih grobišč. Še najbolj se možnemu obsegu poznorimskega grobišča približuje grob št. 5, saj je prav teren med njim in odkritim delom poznorimske nekropole neraziskan oziroma slabo raziskan.

Kakšno je mesto skupine grobov s severnega roba Turnirskega prostora v primerjavi z ostalimi petovionskimi poznorimskimi grobišči? Najprej moramo ugotoviti, da so bila slabo objavljena ali pa šele čakajo na objavo, zato tehtnejša primerjava ni mogoča (Ciglenečki 1993, 507 ss; gl. zadnji pregled pri Ciglenečkem in tam nakazano problematiko). Osredotočimo se lahko le na dve objavljeni grobišči, ki se uvrščata v isti časovni horizont. Prvo in hkrati najpomembnejše grobišče je bilo odkrito že leta 1893 na Zgornjem Bregu. Starejša raziskovanja niso poznana v celoti. Zanesljiveje se lahko opremo samo na gradivo, ki ga

je leta 1963 izkopala I. Curk (Curk 1966, 46 ss). Celotnega števila grobov tudi ne poznamo, saj so s starejših izkopavanj poznani le posamezni značilnejši predmeti. Sestava grobišča je mnogo bolj razvidna iz zadnjih raziskovanj, kjer so našli približno 30 grobov. Gre za tipično poznorimsko grobišče, kjer pa iz gradiva ne izstopajo predmeti, ki bi jih bilo mogoče opredeliti kot barbarske. I. Curk je v skladu s takratnim vedenjem o keramiki z glajenim ornamentom domnevala, da gre za vzhodnogotsko poreklo. Danes prevladuje mnenje, da gre za rimsko tehniko okraševanja na rimskih oblikah posod, ki so jo prevzeli pozneje barbari (Ottományi 1981, 88 ss).

Drugo grobišče istega časovnega horizonta je bilo odkrito na Panorami. Deli se v dve manjši skupini, od katerih je bila prva vkopana v ruševine poznorimske trdnjave, druga pa je ležala v bližini. Prvo označujejo železni noži, drugo pa bogat ženski grob s petimi

zapestnicami, uhani, ovratnico in iglo s poliedrično glavico (Korošec, P. 1950, 75 ss). Če je opredelitev prve skupine še sporna, sodi druga nedvomno v poznorimsko obdobje (Ciglencečki 1993, 509 s).

Če se ozremo še po sorodnih najdiščih v Sloveniji, vidimo, da je bera izredno skromna. Omeniti bi smeli predvsem majhno grobišče z vrta Narodnega muzeja v Ljubljani (Vuga 1985). Že opredelitev specifične pasne sponke kaže na barbarski drobec v sklopu emonskih grobišč, posredno pa tej domnevi pritrjuje fibula, tuja rimskemu okusu, ki so jo nosili predvsem barbari v severovzhodnih predelih Evrope (Stare 1962-1964).

Skromni sledovi grobišča na Turnirskem prostoru Ptujkega gradu tako pomagajo prepoznavati pisano etnično podobo ob koncu 4. in na začetku 5. st. znotraj današnjih slovenskih meja, ko so se romaniziranim starim prebivalcem pridružili barbarski federati in se postopno integrirali v razpadajočo rimsko državo.

¹ Gradbeno podjetje GIP Gradis iz Ptuja je z ročnim izkopom jarka ob južni steni kašče v širino 1,20 m pričelo že 14. 10. 1986, vendar so ta dela, ki so jih izvajali po predhodnem soglasju Republiškega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine pod nadzorstvom arheologinje M. Tomanič – Jevremov, trajala le do 17. 10. Že 13. ali 14. novembra, ko so bili vsi arheologi iz muzeja na mednarodnem kolokviju o bronasti dobi v Lendavi, pa so pričeli zaradi novih "gradbenih prijemov" s strojnim izkopom. Šele po vrnitvi v muzej, dne 17. 11., smo bili obveščeni, da na turnirskem prostoru ob južni steni kašče kopljejo s stroji. Vso dokumentacijo hrani arhiv Pokrajinskega muzeja Ptuj.

² Na zahodnem delu so iz globine pribl. 5 m potegnili antični žrtvenik iz marmorja.

³ Pri izkopavanjih so sodelovali: takratna preparatorka muzeja I. Žižek in D. Goričan, muzejska risarka M. Žižek, risar IzA ZRC SAZU Dž. Deravišič ter študentka arheologije T. Greif. Širino izkopišča je pred pričetkom izkopavanj določil izvajalec del. Izkopavanja so trajala od 19. 11. do 18. 12. 1986; od 11. 5. do 15. 11. 1987; od 11. 4. do 20. 4., od 4. 5. do 21. 7. in od 8. 9. do 19. 10. 1988. Dela so bila izredno

težavna, posebno po nalivih, saj se je v izkopišče stekala vsa meteorna voda s strehe kašče, pa tudi zaradi izvoza nakopane zemlje, posebno iz večjih globin. Čez zimo in po velikih nalivih se je v izkopišče vsula zemlja iz zgornjih sipkih plasti južnega profila, kjer je bila do globine pribl. 2 m razrahljana zaradi poprejšnjih posegov in nasipavanj, saj izkopne stene niso bile podprte. Spomladi leta 1988 se je v izkopišče vsula tudi izkopana zemlja, nasuta nad južnim profilom, in je pred zimo niso odstranili. Na izkopišču je bilo tudi premalo delavcev, mnogokrat so delali le trije. Vendar se južni profil ni rušil le v izkopno polje, pač pa še bolj na zahodnem delu, ki so ga že leta 1986 strojno izkopali do globine pribl. 12 m in v katerega so že leta 1987 položili drenažo. Ta velika gradbena jama je ostala nezasuta vse do leta 1989. Po razpoložljivi dokumentaciji, ki jo hrani muzej, se je v jamo vsul del severne stene pribežališča in morda tudi del svetišča.

⁴ Za posredovane podatke se zahvaljujemo I. Žižku.

⁵ Okostja antropološko niso obdelana.

⁶ Predmete je narisala D. Knific Lunder.

ABRAMIČ, M. 1925, *Poetovio*. – Ptuj.

ALFÖLDI, M. R. 1957, *Schmucksachen*. – V: *Intercisa 2*, Arch. Hung. 36, 399–475.

BERTONCELJ-KUČAR, V. 1979, Nakit iz stekla in jantarja. – *Arh. vest.* 30, 254–272.

BURGER, A. Sz. 1966, The Late Roman cemetery at Ságvár. – *Acta Arch. Acad. Sc. Hung.* 18, 99–234.

CHRISTLEIN, R. 1978, *Die Alamannen*. – Stuttgart.

CIGLENEČKI, S. 1993, Arheološki sledovi zatona antične Petovione. – V: *Ptujski arheološki zbornik*, 505–520, Ptuj.

CURK, I. 1966, Poznoantično grobišče na Zgornjem Bregu v Ptuj. – *Čas. zgod. narod.* 2, 46–62.

DULAR, A. 1979, Rimske koščene igle iz Slovenije. – *Arh. vest.* 30, 278–293.

GABROVEC, S. 1966, Srednjelatensko obdobje v Sloveniji. – *Arh. vest.* 17, 169–281.

IVANIČEK, F. 1951, *Staroslavenska nekropola u Ptuj. – Dela 1. razr. SAZU 5*.

KELLER, E. 1971, *Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern*. – Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 14.

KLEMENC, J. 1950, *Ptujski grad v kasni antiki*. – Dela 1. razr. SAZU 4.

KLOIBER, A. 1962, *Die Gräberfelder von Lauriacum. Das Espelmayrfeld*. – Forsch. in Laur. 8.

KOROŠEC, J. 1947, *Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji*. – Celje.

KOROŠEC, J. 1948, *Slovensko svetišče na Ptujskem gradu*. – Dela 1. razr. SAZU 6.

KOROŠEC, J. 1950, *Staroslovensko grobišče na Ptujskem gradu*. – Dela 1. razr. SAZU 1.

KOROŠEC, J. 1951, *Predzgodovinska naselbina na Ptujskem gradu*. – Dela 1. razr. SAZU 6.

KOROŠEC, J. 1965, Neo- in eneolitiki elementi na Ptujskem gradu. – *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 2, 5–53.

KOROŠEC, P. 1950, Slovenske najdbe zgodnjega srednjega veka na Panorami v Ptuj. – V: *Arheološka poročila*, Dela 1. razr. SAZU 3, 73–111.

KOROŠEC, P. 1968, Elementi obdobja preseljevanja narodov na nekropoli na Ptujskem gradu. – *Arh. vest.* 19, 287–291.

KOROŠEC, P. 1972, Zgodnjerednjevska nekropola na Ptujskem gradu. – *Zgod. čas.* 26, 13–31.

KOROŠEC, P. 1975, Prispevek k reševanju problema zgodnjerednjevskega objekta z nekropolo na Ptujskem gradu. – *Ptuj. zbor.* 4, 119–140.

KOROŠEC, P. 1979, *Zgodnjerednjevska arheološka slika karantanskih Slovanov*. – Dela 1. razr. SAZU 22/2.

KOROŠEC, P. 1980, Skeletni grob z bloka B-III v Ptuj. in materialna kultura tega obdobja. – *Arh. vest.* 31, 38–54.

KOROŠEC, P. 1981, Sistematske raziskave na turnirskem prostoru Ptujkega gradu v letu 1979. – *Arh. vest.* 32, 25–36.

KOROŠEC, P. 1982, Predjama konec 4. do sredine 5. stoletja. – *Arh. vest.* 33, 84–104.

NIKITINA, G. F. 1969, Grebni črnjajhovskoj kul'tury. – *Sov. arh.* 1969/1, 147–159.

OTTOMÁNYI, K. 1982, *Fragen der spätrömischen eingeglätteten Keramik in Pannonien*. – Diss. arch. 2, 10.

PAHIČ, S. 1969, Antični in staroslovenski grobovi v Brezju nad Zrečami. – *Razpr. 1. razr. SAZU 6*, 217–297.

- POLLAK, M. 1988, Die römischen Gräberfelder von Mauer an der Url, VB Amstetten, Niederösterreich. – *Arch. Austr.* 72, 159 ss.
- POLLAK, M. 1992, Zur chronologischen Entwicklung der Gräberfelder Ufernoricums im 4. und 5. Jahrhundert. – V: *Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Lateinzeit bis zum Frühmittelalter*, 249–262, Kraków.
- SÁGI, K. 1981, *Das römische Gräberfeld von Keszthely-Dobogó*. – Fontes Arch. Hung.
- SALAMON, Á. in L. BARKÓCZI 1971, Bestattungen von Csákvár aus dem Ende des 4. und dem Anfang des 5. Jahrhunderts. – *Alba Regia* 11, 35–80.
- SKRABAR, V. 1910, Das frühmittelalterliche Gräberfeld auf Schloß Oberpettau. – *Zschr. Hist. Ver. St.* 8, 1–134.
- SOKOL, V. 1986, Donja Glavnica – Kuzelin, Sesvete. – V: *40 godina arheoloških istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, 112 s., sl. 79.
- SOPRONI, S. 1985, *Die letzten Jahrzehnte des pannonischen Limes*. – Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 38.
- STARE, V. 1962–1964, Ljubljana. – *Var. spom.* 9, 198 s., t. 9: 2.
- STARE, V. 1980, *Kranj. Nekropola iz časa preseljevanja ljudstev*. – Kat. in monogr. 18.
- STOPAR, I. 1977, *Razvoj srednjeveške grajske arhitekture na slovenskem Štajerskem*. – Ljubljana.
- STOPAR, I. 1990, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji, območje Maribora in Ptuja 1*. – Ljubljana.
- THOMAS, S. 1960, Studien zu den germanischen Kämmen der römischen Kaiserzeit. – *Arb. Forschber. sächs. Bodendenkpf.* 8, 54 ss.
- TOMANIČ-JEVREMOV, M. 1974, Ptuj. – *Var. spom.* 17–19/1, 164–165.
- TOMANIČ-JEVREMOV, M. 1993, Slovanski grobovi iz nekropole na grajskem griču v Ptuj, odkriti v letih 1971, 1987 in 1988. – V: *Ptujski arheološki zbornik*, 581–600, Ptuj.
- TUŠEK, I. 1981, Zaščitno izkopavanje na turnirskem prostoru na Ptujem gradu v letu 1978. – *Arh. vest.* 32, 13–20.
- VÁGÓ, E. B. in I. BÓNA 1976, *Der spätrömische Südostfriedhof*. – Die Gräberfelder von Intercisa 1, Budapest.
- VÁRADY, L. 1969, *Das letzte Jahrhundert Pannoniens (376–476)*. – Budapest.
- VUGA, D. 1985, Moški grob / 1885 z vrta Narodnega muzeja v Ljubljani. Poznorimske in barbarske ledvičaste pasne sponne z ovalnim okovom. – *Arh. vest.* 36, 237–254.
- WERNER, J. 1964, Herkuleskeule und Donar-Amulett. – *Jb. Röm. Germ. Zentmus.* 11, 176–189.

Spätromisches Gräberfeld auf dem Ptujski grad

Zusammenfassung

Auf dem Plateau des Schloßberges in Ptuj, "Turnierplatz" genannt, wurden 1986–1988 spätromische Gräber entdeckt. Obwohl sie nur einen Teil (sieben Gräber) eines Gräberfeldes darstellen, sind sie für die Geschichte des alten Poetovio von großer Bedeutung.

Neben den typischen spätromischen Gegenständen wie den Ohringen aus Grab 418 (*Taf.* 2: 1,2), den Armbändern aus den Gräbern 418 (*Taf.* 2: 5–7) und 416 (*Taf.* 1: 2,3) und verschiedenen Halskettenperlen aus den Gräbern 414 (*Taf.* 1: 1) und 415 (*Taf.* 2: 1), die im großen und ganzen in die zweite Hälfte des 4. Jahrhunderts gehören, finden einige Gegenstände Beachtung, die für spätromische Gräberfelder in Slowenien nicht typisch sind.

Das trifft für eine silberne Schnalle aus Grab 415 (*Taf.* 2: 3) zu, die der Form nach zwar zu einem sehr verbreiteten Typ spätromischer Schnallen mit ovalem Beschlag gehört, aber aufgrund des Materials, aus dem sie hergestellt wurde, der kleinen Dimensionen und der Lage im Grab eine Ausnahme bildet. Da sie am linken Knie lag, dürfte es sich um eine Schuhschnalle, um eine Kleider- oder, was am wahrscheinlichsten ist, eine Strumpfschnalle handeln. Diese sind im Material bis Ende des 4. Jahrhunderts so gut wie unbekannt, sie kommen aber in der Tracht der Barbaren ziemlich häufig vor. Hinsichtlich ihrer Funktion dürfte sie später entstanden sein, also eher in der ersten Hälfte des 5. als Ende des 4. Jahrhunderts.

In drei Gräbern sind wir sogar auf drei Arten verschiedener Knochenkämme gestoßen. Die beiden ersten gehören zum dreiteiligen einreihigen Kamm mit rechtwinkligem Griff und halbrunder Verlängerung (Thomas 1960, 104, Typ III). Am einfachsten und zugleich interessantesten ist die Kammvariante aus Grab 416 (*Taf.* 1: 1). Es handelt sich um einen grob angefertigten Kamm mit halbrundem Griff auf rechtwinkliger Grundlage. Er erinnert durchaus an Kämme der Sintana-de-Mureş-Cernjahovo-Kultur und bildet als solcher in Slowenien eine Ausnahme. Nach der Klassifizierung von Thomas gehört er zum Typ III, Variante 2, die sie als typologisch älteste Exemplare innerhalb des Typs III betrachtete (Thomas 1960, 106 ff.). Diesem Exemplar sieht der einfachere der drei Kämme vom Fundort Predjama sehr ähnlich. Eine Parallele stellt auch das Fehlen jeglichen Schmucks dar (Korošec 1982, 90).

Besser angefertigt ist der Kamm aus Grab 410, weil er viel genauer ausgeschnitten und sorgfältiger bearbeitet ist, darüber hinaus ist er noch mit zahlreichen Würfelaugen (*Taf.* 1: 1)

geschmückt. Nach S. Thomas' Einteilung würde er zu Typ III, Variante 1 gehören.

Der dritte Kamm gehört zur Gruppe provinzial-römischer zweireihiger Kämme mit glatten oder profilierten engeren Seiten, die in Gräberinventaren seit dem Ende des 4. Jahrhunderts (*Taf.* 2: 2) anzutreffen sind. Unser Exemplar ist ein typischer Vertreter des einfachen Typs mit bescheidenem Schmuck diagonalen Linien auf einer Seite. Das Etui, das auf beiden Seiten mehrere Wellenlinien aufweist, ist hingegen reicher verziert. Er ist früher entstanden als derjenige, der auf dem Gräberfeld Zgornji Breg entdeckt wurde, und hat schön verzierte engere Seiten (Korošec 1980, 48; Ciglencečki 1993, 507).

Eine Besonderheit im slowenischen spätromischen Material stellen drei prismatische, mit diagonalen Linien und Würfelaugen geschmückte Knochenanhänger (Grab 415; *Taf.* 2: 1) dar. Man kann sie als Anhänger in Form von Herkules' oder Donars Keule wiedererkennen, wie sie J. Werner 1964 in seiner Studie bestimmt hat (Werner 1964, 176 ff.). Dort sprach er von der Symbolik dieser Gegenstände, von der Keule des Herkules bis zu sehr verbreiteten Fällen der Transformierung des Motivs zu Donars Keule, und wies auf die Tatsache hin, daß man die Mehrzahl der Knochenanhänger den Germanen zuschreiben könne.

Ein ähnliches vereinzelt Exemplar eines prismatischen Knochenanhängers wurde auch auf dem größten slowenischen Gräberfeld aus der Zeit der Völkerwanderung in Kranj gefunden. V. Stare bestimmte es als kegelförmiges, mit eingeschnittenen konzentrischen Würfelaugen geschmücktes Knochengewicht (Stare 1980, 68, Grab 243, 4). Zweifelsohne handelt es sich um einen identischen Anhänger, den die beigegebenen Gegenstände (vor allem die beiden S-Fibeln und die Halskette) als weibliche Beigabe kennzeichnen. Wie schon Werners Studie zeigt, waren diese Anhänger bis zum 7. Jahrhundert typisch.

Das Gräberfeld dürften wir - im Hinblick auf die oben gezogenen Vergleiche - in die zweite Hälfte des 4. und den Anfang des 5. Jahrhunderts datieren. Wenn wir die Möglichkeit einräumen, daß einige Gegenstände später gebraucht wurden, engt sich diese Datierung auf die Zeit des letzten Viertels des 4. und den Anfang des 5. Jahrhunderts ein, also auf einen ziemlich scharf begrenzten zeitlichen Horizont, der überraschend gut auch mit der in den Quellen erwähnten Ankunft der Föderaten übereinstimmt. Ein derart datiertes

Gräberfeld fällt zeitlich auch mit dem Burgus zusammen, den Klemenc den Ostgoten zugeschrieben hat. Analogien mit ähnlichen Befestigungen in Pannonien (Budakalász-Typ) weisen indes auf valentinianische Zeit (Klemenc 1950, 80; Soproni 1985, 36 ff.).

Wegen schneller Integration der Barbaren in die provincial-römische Kultur wurde eine Unterscheidung barbarischer ethnischer Elemente von den romanisierten Einheimischen in starkem Maße erschwert. Doch weist das Auftreten der Elemente, die man eindeutig mit den Barbaren verbinden kann (Kämme, als Donars Keule modellierte Anhänger, die silberne Schnalle), und vor allem ihre Konzentration auf eine so kleine Gruppe von Gräbern auf die Existenz einer fremden ethnischen Gruppe hin. Von den romanischen Bräuchen weicht auch die süd-nördliche bzw. nördlich-südliche Orientierung der Gräber ab. Die Gruppe könnte man so theoretisch einer Barbarengruppe zuordnen, die zusammen mit den Goten unter Alak und Safrak in römischen Diensten stand (vgl. bei Klemenc 1950, 61; Várady 1969, 375 ff.). Diese Annahme bestätigt unmittelbar die strategische Bedeutung der Stadt, denn die Föderaten waren entlang des Limes bzw. wichtigerer Verteidigungslinien stationiert (s. Übersicht über die Problematik bei Soproni 1985, 86 ff.).

Neben den oben behandelten Funden wurden in Ptuj noch zwei größere spätrömische Nekropolen entdeckt. Die erste und zugleich bedeutendste wurde schon im Jahr 1893 in Zgornji Breg entdeckt. Bei den letzten Erforschungen stieß man auf ungefähr 30 Gräber (Curk 1966, 46 ff.). Es handelt sich um ein typisch spätrömisches Gräberfeld, wo aber aus

dem Material keine Gegenstände ins Auge fallen, die man als barbarisch definieren könnte.

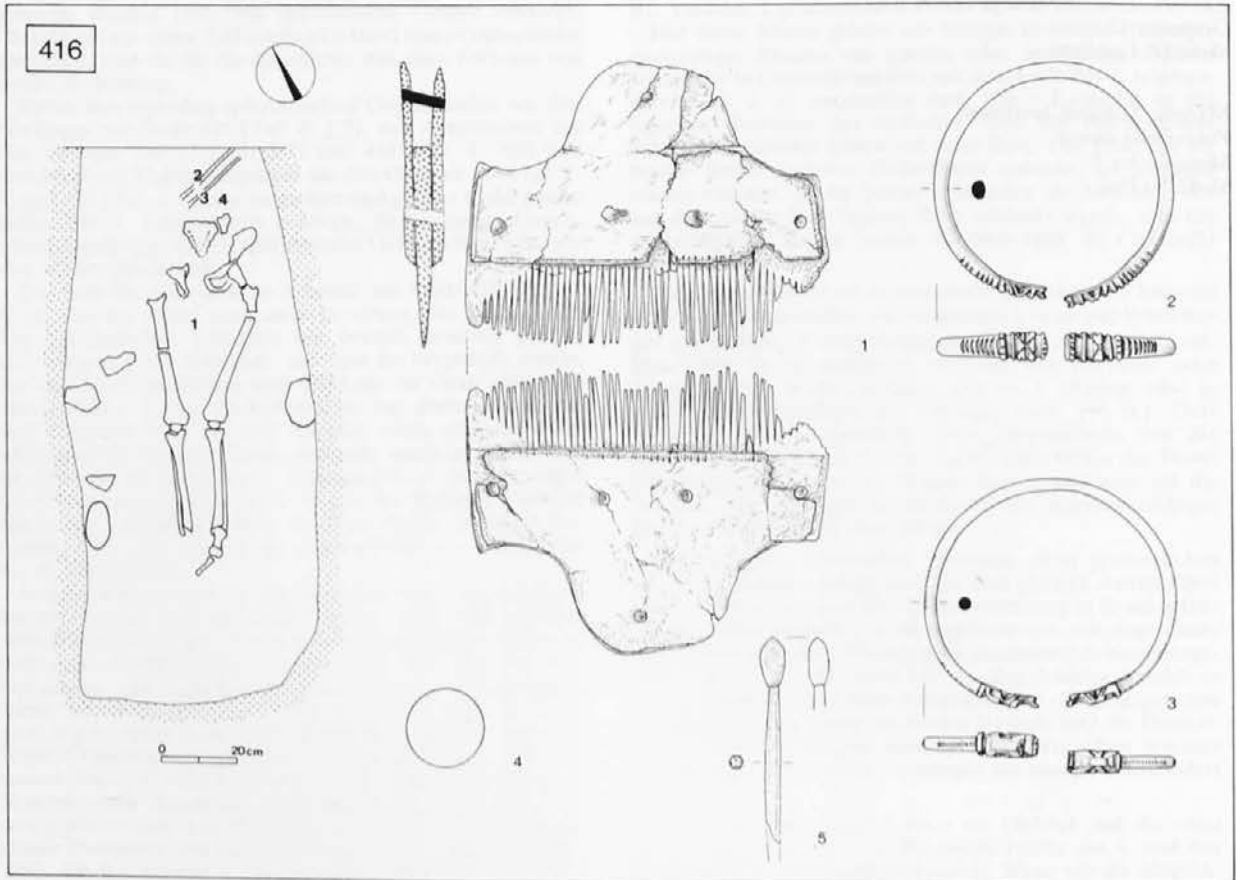
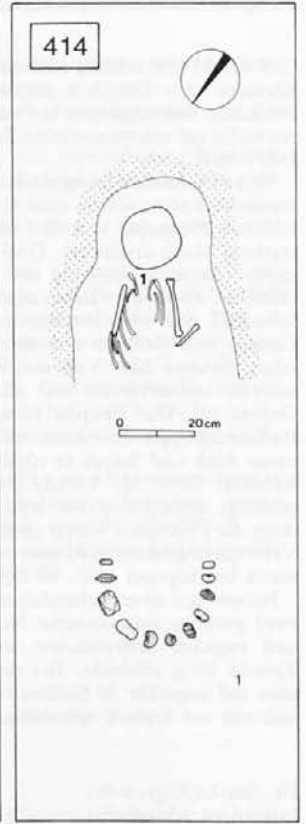
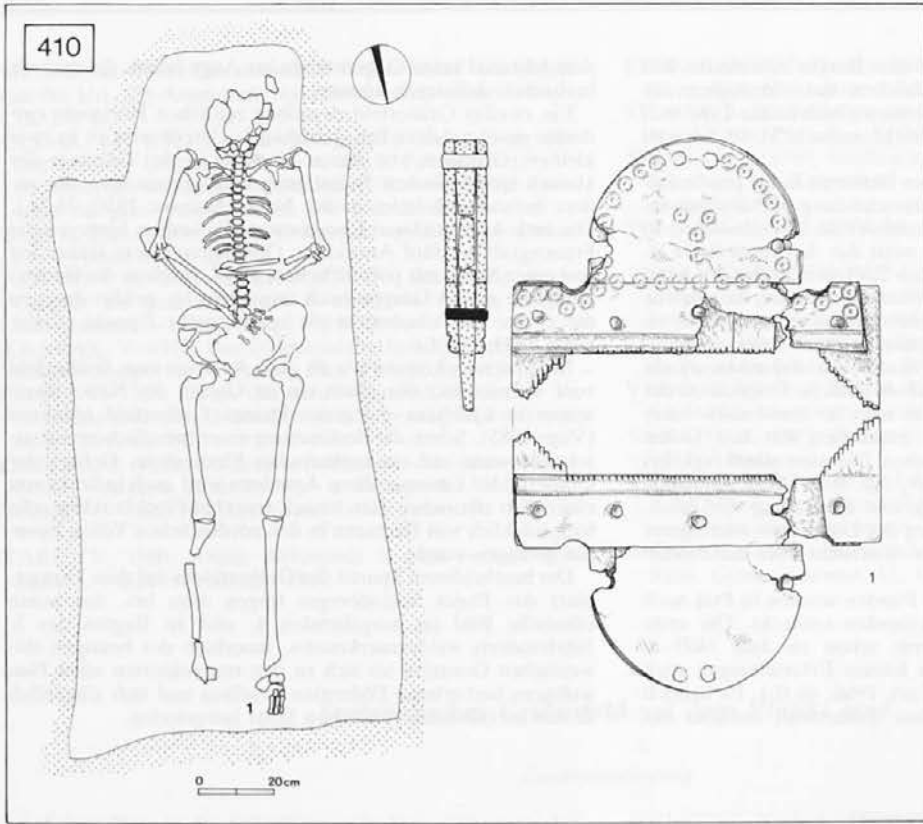
Ein zweites Gräberfeld desselben zeitlichen Horizonts entdeckte man auf dem Panoramahügel. Geteilt wird es in zwei kleinere Gruppen, von denen die erste in die Trümmer der kleinen spätrömischen Befestigung eingegraben war, die andere befand sich indes in der Nähe (Korošec 1950, 75 ff.). Die erste kennzeichnen Eisenmesser, die andere hingegen ein Frauengrab mit fünf Armreifen, Ohrringen, einem Halsreifen und einer Nadel mit polyedrischem Kopf. Insofern die Bestimmung der ersten Gruppe noch umstritten ist, gehört dagegen die zweite zweifelsohne in die spätrömische Epoche (Ciglenečki 1993, 509 f.).

In Slowenien können wir als gute Analogie zum Gräberfeld vom Turnierplatz vor allem ein im Garten des Nationalmuseums in Ljubljana gelegenes kleines Gräberfeld anführen (Vuga 1985). Schon die Bestimmung einer spezifischen Gürtelschnalle weist auf ein barbarisches Element im Gefüge der Gräberfelder Emonas; diese Annahme wird auch indirekt von einer dem römischen Geschmack fremden Fibel bestätigt, die hauptsächlich von Barbaren in den nordöstlichen Teilen Europas getragen wurde.

Die bescheidenen Spuren des Gräberfeldes auf dem Turnierplatz des Ptujer Schloßberges tragen dazu bei, das bunte ethnische Bild im ausgehenden 4. und zu Beginn des 5. Jahrhunderts wiederzuerkennen, innerhalb der heutigen slowenischen Grenzen, als sich zu den romanisierten alten Einwohnern barbarische Föderaten gesellten und sich allmählich in den zerfallenden römischen Staat integrierten.

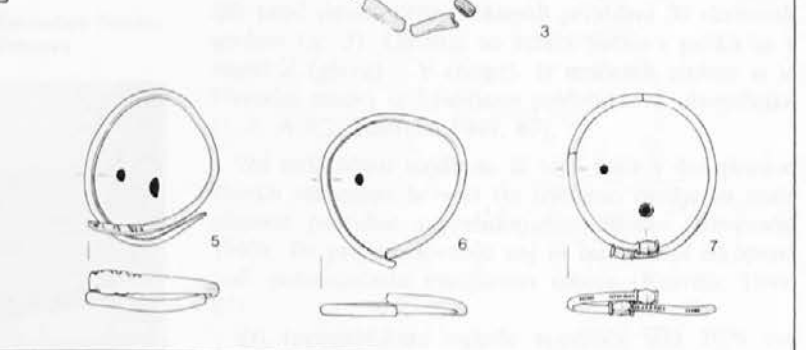
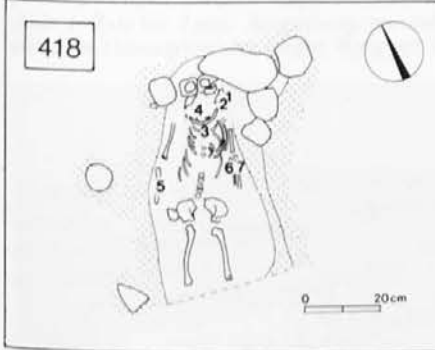
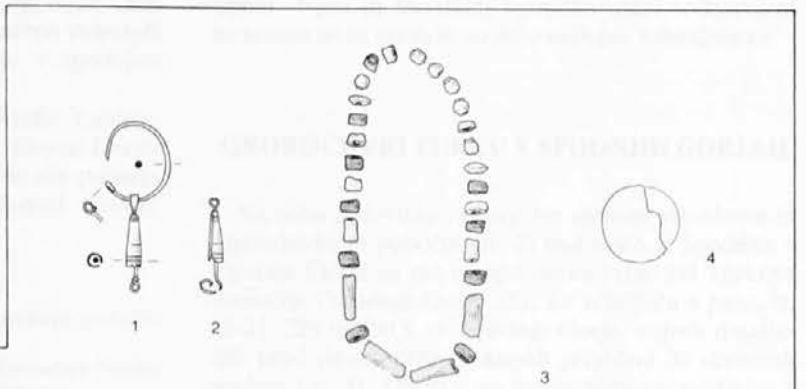
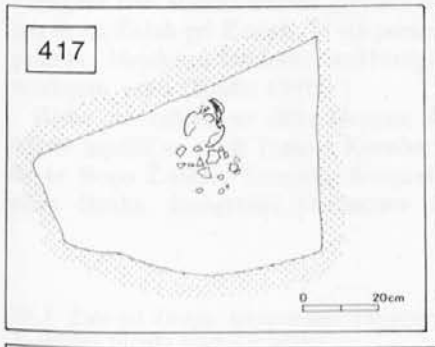
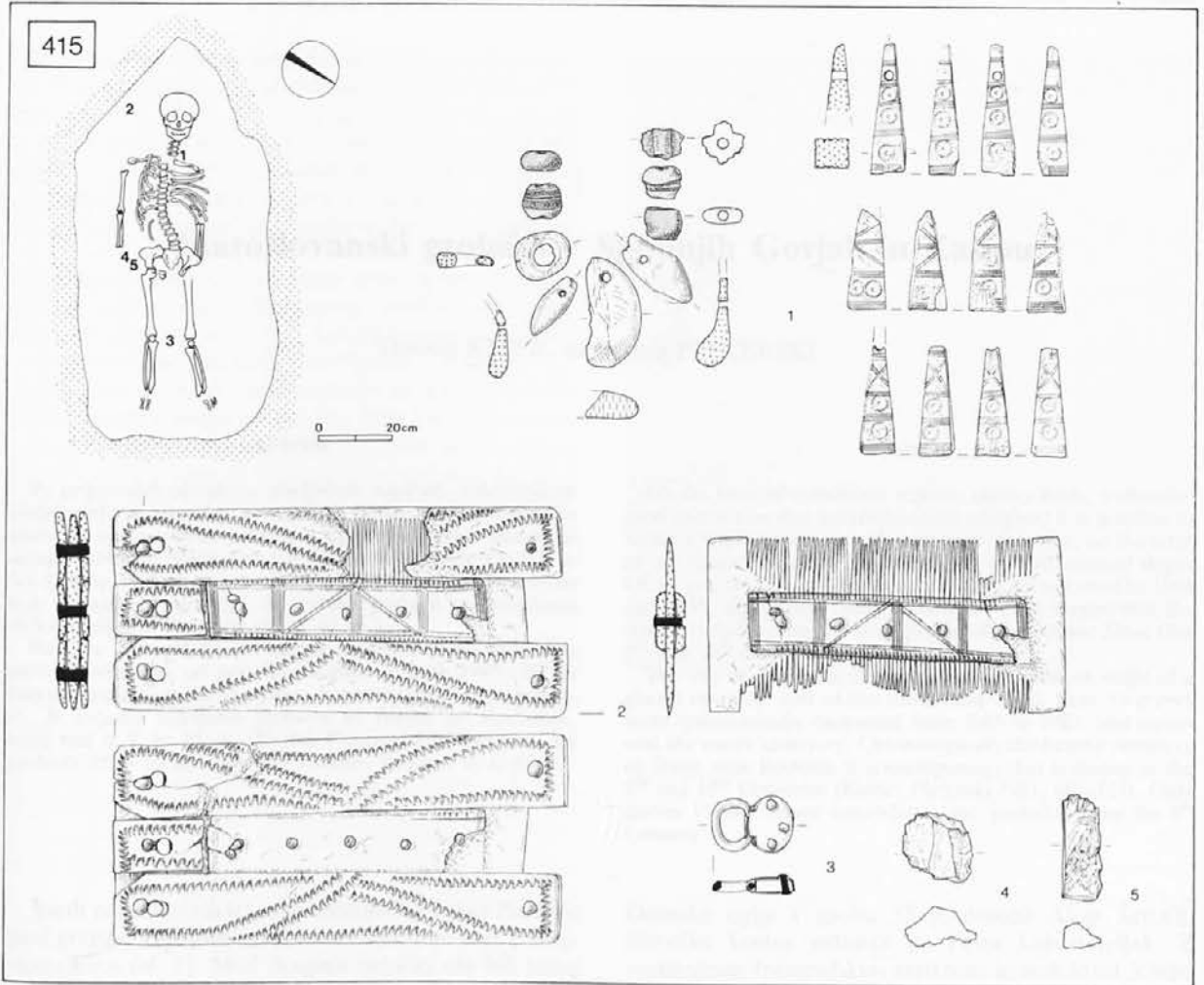
Dr. Slavko Ciglenečki
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gospodarska 13
SI-61000 Ljubljana

Marjana Tomanič Jevremov
Pokrajinski muzej
Muzejski trg 1
SI-62250 Ptuj

T. 1: Ptujski grad, Turnirski prostor. Grobovi 410, 414 in 416. 410/1, 416/1 kost in bron; 416/5 kost; 414/1 steklo; 416/2-4 bron. M. = 1:2.

Taf. 1: Ptujski grad, Turnirski prostor. Gräber 410, 414 und 416. 410/1, 416/1 Knochen und Bronze; 416/5 Knochen; 414/1 Glas; 416/2-4 Bronze.

T. 2: Ptujski grad, Turnirski prostor. Grobovi 415, 417 in 418. 415/2 kost in bron; 415/1 kost, bron, steklo, steklena pasta in jantar; 418/3 steklo; 415/3 srebro; 418/1,2,4-7 bron; 415/4,5 kamen. M. = 1:2.
 Taf. 2: Ptujski grad, Turnirski prostor. Gräber 415, 417 und 418. 415/2 Knochen und Bronze; 415/1 Knochen, Bronze, Glas, Glaspaste und Bernstein; 418/3 Glas; 415/3 Silber; 418/1,2,4-7 Bronze; 415/4,5 Stein.